
ВЕНЕЛИН БАРАКОВ / Venelin Barakov

СРЕДНОВЕКОВНИЯТ БДИН

Mediaeval BDIN

Summary: *Medieval Bdin is located in the center of the modern city of Vidin, low and flat bank of the Danube. During the First Bulgarian Empire (IX-Xv.) on the ruins of the ancient Bononia was built a stone fortress with an irregular rectangular shape, with almost identical lengths of the walls. During Byzantine rule is reused fort of IX-X century building has two new towers rectangular, located at the corners of the fort. During the Second Bulgarian Empire earlier medieval fortress became the core of the medieval town births Bdin. It became a fortified citadel. Special attention is given to its new, more powerful fortification, given its functions and its choice of residence Bdinsko governors. In the first half of the XIII century are two fortification lines – external and vatrešna. Vanshnata line of defense citadel fortification consists of two elements: a wall and a moat. This way of approaching fortification fortress Bdin the stone fortresses in northeastern Bulgaria, especially to non-capital that combine features of earthworks fortification built by a moat and / or shaft and a stone wall. Exterior stone wall was also built in the first half of XIII, but strengthened in the third quarter of the XIV century with a large quadrangular tower - for purely strategic and security considerations – the imminent threat of the Ottoman Turks during the reign of John Sratsimir.*

The first half of the XIII century Bdin significantly growing. His residence undergoes changes – is complicating its defense system and its internal structure. Church in her yard has been transformed and murals. Appears two-storey building with residential use. Probably under Hungarian influence is selected ring system of defense, which approximates the architecture of the citadel to some castles in Central Europe. Crude monumental construction a castle of the Hungarian kings in Visegrad – the capital of Hungary. All these borrowings are explained by contacts with Bulgarian Hungarian Kingdom, due to frequent military clashes with the Hungarians and the re-conquest of the city by them.

During the third quarter of the XIV century as the center of the possession of John Sratsimir citadel of the city prestroyva and reinforced with additional rectangular towers along the outer and inner zone defense.

Средновековният Бдин е разположен в центъра на съвременния град Видин, на ниския и равен бряг на р. Дунав (Обр. 1). Локализацията и идентификацията на града е улеснена от топографската приемственост и запазването на името, което чрез транскрипцията се е съхранило до наши дни. Сред оцелелите

старини на средновековния град е неговата цитадела – т. н. замък „Баба Вида“. За площта на града убедително свидетелстват и средновековните материали, откривани в централната част на дн. Видин – керамика и накити. Други налични данни за неговото устройство, укрепителна система и организация на обитаването му, на този етап не са известни.

За произхода и етимологията на името на града има две основни мнения. Едното е на В. Бешевлиев, според когото името на града се извежда от латинското *Вонониа*. Другото мнение е на М. Николова. Тя счита, че коренът на името Видин е древнотракийски, от тракийското *Bandun* – БОУДНЪ-БЪДЪИНЪ-БДЗН, което в превод означава блатиста земя, блатисто място, „град на блатата“¹

Бдин се споменава в домашни извори още през Ранното средновековие – „Българската апокрифна летопис“ от XI в. През Второто българско царство сведения за града има в съчиненията на Йоасаф Бдински – „Похвално слово за Св. Филотея“ от XIV в.; „Житието на Св. Ромил Видински“ от XIV в. Редица византийски извори също визират фрагменти от неговата история: хрониката на Йоан Скилица от XI в.; поемата на Мануил Фил за подвизите на византийския пълководец Михаил Глава Тарханиот, XIV в. Бдин е един от градовете, които са описани от арабския географ Ал Идриси в неговата „География“ от XII в. Накрая трябва да отбележим и няколко западноевропейски източници, които са отделили място на средновековния Бдин. Това са унгарската анонимна хроника от XII в. и една унгарска грамота от 1259 г., свидетелстващи за трайния интерес на унгарските крале към владенето и притежаването на този български град, контролът над когото е ключов момент за унгарските претенции на Балканите. През XV в. в един пътепис, оставен от немския рицар Ханс Шитлбергер, също се говори за българският град Бдин.

Средновековният Бдин има дълъг исторически живот, наситен с драматични процеси и събития. Според Българския апокрифен летопис от XI в., Бдин е създаден от цар Константин. Той е една от крепостите на Първото българско царство. Отдалечен от столиците Плиска и Преслав, Бдин е изпълнявал ролята на гранична крепост за охрана и контрол над река Дунав и е представлявал един от административните центрове на Първото царство – център на комитат. Тази стратегическа позиция на крепостта я превръща в мощен бастион срещу маджарите, а също и по време на епичните българо-византийски войни в периода 971–1018 г. След дълга и упорита съпротива, след осеммесечна обсада, Бдин е превзет от византийците през 1002 г. След падането на Българското царство под византийска власт, Бдин запазва значението си на гранична крепост, в която е настанен стратег и византийски гарнизон. През XII в., както свидетелства Идриси, Бдин значително се разраства и постепенно еволюира в посока към средновековен град.

При управлението на Калоян (1197–1207) Бдин е включен в пределите на българската държава. За кратко време, в периода 1202–1203 г., градът е

полусамостоятелно владение на болярина Белота.² Вероятно това е станало със съгласието на търновския самодържец и Бдин е изпълнявал ролята на гранична крепост и аванпост срещу унгарците, чийто апетити към северозападните български земи стоят в основата на тяхната политика на Балканите.

При царуването на Борил (1207–1218) във Бдин е организиран бунт срещу владетеля в Търново. Метежът е потушен с унгарска помощ. Градът е превзет от маджарските войски, начело с Йоаким и е предаден на цар Борил. Още няколко пъти унгарците влизат и превземат града – в 1231, 1261 и 1266 г. През 1279 г. Бдин е завладян от византийския военачалник Михаил Глава Тарханиот. Сърбите също имат интерес към българския град. Той е овладян за кратко от тях през 1292 г. при управлението на крал Милутин.

Не по-малко наситена със събития е историята на града през XIV в. През 1332 г. Бдин става център на бунт срещу управлението на цар Йоан-Александър(1331–1371). Начело на бунта застава Белаур. Градът е шурмуван и е превзет от българския владетел, а бунтът е успешно потушен. От 1360 г. Бдин и неговата област се превръщат в апанажно владение на Йоан Срацимир (1360–1396). При управлението на този владетел градът преживява едно от най-драматичните си събития. Той е обсаден от унгарския крал Людовик – 30. V. 1365– 2. VI. 1365 г. и превзет със щурм. През 1369 г. влашкият войвода Владислав I Влайку освобождава Бдин от унгарска власт. През последната четвърт на XIV в. Йоан Срацимир става васал на турския султан Мурад I и приема във Бдин турски гарнизон. В злополучната за България 1396 г. Бдин е предаден от Йоан Срацимир на кръстоносната войска на крал Сигизмунд Унгарски. Градът е оставен под контрола на кръстоносците с гарнизон от 300 рицари. След Никополската битка Бдин е завладян окончателно от османските турци начело със султан Баязид I, което съвпада с края на политическото съществуване на средновековното българско царство.

Първите точни описания на средновековният град и неговата цитадела дължим на турския пътешественик от XVII в. Евлия Челеби. Той оставя сведения за формата на цитаделата, за нейното местоположение и укрепителна система. От 1783 г. датира една австрийска военна карта, която дава много точна представа за плана и изгледа на средновековния Бдин. През XIX в. унгарският пътешественик Феликс Каниц обръща специално внимание на фасадната декорация по стените на цитаделата. В края на XIX в. Константин Иречек пръв публикува своите наблюдения за политическата история на града. През 30-те години на XX в. Д. Цухлев издава първата история на града.

Не закъсняват и археологическите проучвания. Началото им е поставено през 1956 г. Разкопките са проведени под научното ръководство на Ст. Михайлов и продължават до 1962 г. (подробен преглед на проучвания на средновековния Бдин у Миланова³). Направени са няколко сондажа във външния и вътрешния двор на „замъка“. Установена е относителната хронология на градежите и са

разграничени строителните периоди от българското средновековие и османското владичество.⁴

След дълъг период разкопките са възобновени в периода 1977–1987 г. от В. Вълв. Изяснени са основните строителни периоди на цитаделата на града, открити са основите на средновековна еднокорабна църква, както и на една голяма двуетажна сграда, състояща се от верижно подредени помещения.⁵

Стратиграфия и хронология

Установени са следните строителни периоди в историята на града и неговата цитадела:

- IV – VII в.
- IX – X в.
- Края X – началото на XI в.
- Първата половина на XIII в.
- Третата четвърт на XIV в.⁶

Средновековният град и неговата цитадела са изградени върху останките на античната Бонония. От римската и ранновизантийската епоха са проучени основите на каменна крепост, по трасето на която са издигнати 5 кули – 4 с кръгла форма, и 1 с полигонална. Крепостната стена и кулите са градени в *opus vittatum mixtum*, от дялани камъни в хоризонтални редове и пояси от по три реда тухли. Датировката е IV в. Крепостта на Бонония е просъществувала до началото на VII в.⁷

През Първото българско царство (IX–Xв.) върху руините на античната Бонония е построена каменна крепост с неправилна четириъгълна форма, с почти еднакви дължини на крепостните стени (Обр. 2). В два от ъглите на крепостта са изградени кули – една с четириъгълна форма, и една с полигонална. Общата площ, която обхваща крепостта е около 1000 кв. м. Крепостта е проучена частично. При изграждането и са използвани запазени участъци от римската и ранновизантийската крепостна стена на античната Бонония. На места античната куртина е поправена и надстроена. Новият градеж се различава съществено от античната строителна техника. Той е изпълнен подобно на градежите на каменните укрепления в Плиска и Преслав. До северозападния крепостен зид В. Вълв открива малка еднокорабна църква с притвор.⁸ Югозападно от нея проучателят разкрива една двуделна сграда с жилищно предназначение. Разкрити са и основи от съоръжения, които могат да се интерпретират като битови или стопански сгради, чийто план не може да се възстанови, поради по-късното средновековно строителство. Сред дребните находки се открояват монетите и фрагментираната керамика от IX–X в.⁹

По време на византийското владичество е преизползвано укреплението от IX–X в. Изградени са две нови кули с правоъгълна форма, разположени в

ъглите на крепостта. Открити са множество находки: керамика, монети, железни оръдия на труда.

През Второто българско царство по-ранната средновековна крепост става ядро на раждащия се средновековен град Бдин. Тя се превръща в негова укрепена цитадела. Специално внимание е отделено на нейната нова, по-мощна фортификация, предвид функциите и избора ѝ за резиденция на бдинските управители.

Още през първата половина на XIII в. са изградени две укрепителни линии – външна и вътрешна (Обр.3). Вътрешната отбранителна линия има два строителни периода.¹⁰ През първия строителен етап (съвпадащ с първата половина на XIII в.) е построена нова цитадела, на площ от 5 дка, с форма, близка до квадрат, която отчасти използва стената от Ранното средновековие и голямата полигонална кула от X в. Крепостната стена затваря от всички страни неголям вътрешен двор. По трасето на стената са изградени 6 многостайни кули, с четириъгълна форма, издадени пред куртината. Четири от кулите са конструктивно свързани със стената, а две са долепени на фуга. Последните по своята същност представляват масивни контрафорси. Кулите на вътрешната крепост са разположени по следния начин: две – на южния ъгъл на цитаделата, по една в северозападния и югоизточния ъгъл, и две – по югозападната крепостна куртина.

През втория строителен период (третата четвърт на XIV в.) площта и формата на цитаделата остават непроменени. Появяват се нови укрепителни съоръжения. По североизточната и северозападната крепостни куртини са добавени три нови, четириъгълни кули, които са запазени на височина 16 м, и имат няколко етажа.¹¹ Тази нова фортификация се свързва със строителната активност на Йоан Срацимир, който получил Бдин като апанажно владение от баща си – търновския цар Йоан Александър, като компенсация за лишаването му от царската корона.

Вътрешната каменна крепост на Бдинската цитадела е изградена в *opus implectum*, от ломени камъни с различни размери, с грубо одялани лица, споени с бял хоросан. Хоросанът е примесен обилно с баластра – една особеност в строителната техника, характерна за градежите от Второто българско царство. Фугите между камъните по лицата на стените са грижливо замазани – още един типичен технически прием в монументалното, крепостното и църковното строителство на Второто българско царство. За изравняване на зидарията в градежа на крепостта е вложена сантрачна система. По фасадата на крепостната куртина и някои кули са оформени декоративни мотиви, изградени от тухли – розети, меандри и др.

Входът на цитаделата е разположен по средата на североизточната крепостна стена, вместен в новопостроената през втората четвърт на XIV в. надвратна четириъгълна кула.

Вътрешната крепостна стена на цитаделата има обща дължина около 70 м. Заграденият от вътрешната стена двор е застроен с долепени до нея засводени помещения, които имат жилищни функции. Помещенията са верижно подредени и имат втори етаж. Достъпът до втория етаж се е осъществявал посредством стълбища в кулите на крепостта. Основен акцент в двора на цитаделата представляват църквата, както и една сграда, вероятно със стопанско предназначение.

Външната отбранителна линия на цитаделата се състои от два фортификационни елемента: крепостна стена и ров. Строителството на отбранителните съоръжение съвпада със строителните периоди на вътрешната крепостна стена. Първоначално е изграден ровът през първата половина на XIII в. Не е изключено той да е съществувал и по-рано – още през Първото българско царство, заедно с по-ранната каменна крепост. Този начин на фортификация доближава крепостта на Бдин до каменните крепости в Североизточна България, особено до извънстоличните, които съчетават черти на земленото крепостно строителство от ров и/или вал и каменна стена. Външната каменна стена е изградена също през първата половина на XIII, но е подсилена през третата четвърт на XIV в. с една голяма четириъгълна кула – по чисто стратегически и защитни съображения – надвисналата опасност от османските турци при управлението на Йоан Срацимир. Външната крепостна стена е по-ниска от вътрешната и огражда цитаделата от югоизток, североизток и северозапад. В средата на североизточната куртина е издигната единствена, четириъгълна кула, в която се е намирал главният вход за цитаделата.

Ровът е разположен от всички страни на каменната вътрешна крепост. Той има ширина 12 м и дълбочина 6 м. Връзката между външната отбранителна линия и вътрешната каменна крепост се е осъществявала посредством дървен мост, който е вдиган и спускан. През османското владичество този мост е заменен с каменен. Кулите и крепостните стени и на двата укрепителни пояса са завършвали със зъбери. Общата площ на бдинската цитадела, затворена от двата укрепителни пояса, е 10 дка.

През XVII–XVIII в. цитаделата на средновековния Бдин се превръща в крепост, пригодена за водене на война с оръдия и огнестрелно оръжие. Именно тогава в приземието ѝ се изграждат складове и караули, вътрешния двор на каменната крепост е смален значително, засводените помещения на двора са натрупани с пръст, като насипа достига до 5 м дебелина, като по този начин е издигната тераса за оръдията и водене на бой с огнестрелни оръжия. Този период бележи финалния етап от многовековното фортификационно строителство на Бдинската цитадела.

Цитаделата на средновековният Бдин е единствения цялостно запазен паметник от епохата на Българското средновековие. Поради липсата на други данни за средновековния град интересът на учените към нея е оправдан. Той е

свързан със сериозни археологически наблюдения, които позволяват разграничаването на отделните исторически периоди и строежи. Често в научната литература цитаделата на Бдин се нарича „замък“. Този термин е неточен, защото не отговаря на обществените условия в средновековна България, където аристокрацията не строи замъци. Проблемът е по-скоро терминологичен и идентификационен. Понятието замък не се среща в паметниците от българското средновековие. Той се налага от марксистката историография като с него се обозначава вътрешното укрепление в българския средновековен град от XII – XIV в. Средновековна България не познава западната система на васалитета и сеньорията, които се основат на владението върху земята. Сеньорите и благородниците на Запад изграждат замъци, които са символ на техния социален и военен статус, на тяхното обществено положение и право да се разпореждат със земята, която е под техен контрол. Замъкът на Запад е израз на тези социално-икономически отношения. Той символизира властта на сеньора и доминира над владяната от него земя.

През Второто българско царство, когато най-упорито се говори за замъци и феодална йерархия, българското общество е организирано на друга основа. Собственик на земята в царството е владетелят. Той управлява държавата и градовете със подчинена на него централна и провинциална администрация от боляри, всеки от които е натоварен с конкретни задължения. Това болярство е служебно; то не е свързано със земята и с доходи от нея. Българската аристокрация номинално получава своите титли и санове от владетеля, който стои начело на йерархията в българското общество. Земята, която той предоставя на един или друг болярин, както и титлите, който легитимират съответния аристократ в очите на останалото население на държавата, се дават срещу служба към двора в Търново. Това е най-съществената отлика между западното и източното средновековие. Тази практика идва от Византия, след реформите на Комнините, и се разпростира върху цялата православна общност, която приема тази доктрина като обществено-политически модел, държавна организация на Божия ред на Земята. Замъкът не е познат социална структура на българското средновековие, той не е институция, както е на Запад. Погрешно е да се търсят аналогии само по отношение на формално-типологическите сходства в архитектурата и фортификационното строителство. Външността на българските „замъци“, намира някои допирни точки с познати примери от Западна и Централна Европа, но те са външни, предвид особеностите на терена, топографията и застрояването на една сравнително ограничена площ, оградена с крепостна стена, с вътрешен двор и сгради покрай стената.

В българската средновековна историопис се срещат други понятия, които обозначават тези вътрешни каменни крепости – каменен дом, двор, дворец, палат, кула (турско-персийска дума за вътрешното укрепление). Повечето от тези термини са равностойни и равнопоставени. С тях се означава дворецът на

владетеля или резиденцията на местния болярин/управител, подчинен на владетеля. Разнообразието на използваните думи идва от различията в големината, разположението, структурата на обитаемото пространство, представителността, фортификацията, и най-важното – кой резидира във вътрешната крепост. Общата закономерност, която може да се дефинира като определение, е, че всички тези понятия се отнасят или за цялата резиденция, или за отделни нейни части. Това се дължи на факта, че в Българското средновековие владетелската резиденция съчетава винаги няколко функции – едновременно на жилище, дворец и на свързаните с тези функции и духовни такива. В очертаванията на резиденциите винаги има храм – църква. Тези сходства могат да се открият още през ранното Българско средновековие, когато става раждането и организацията на владетелския двор: и като институция, и като архитектура, която отразява тези процеси. Независимо че през Второто българско царство няма този размах и тази монументалност на строителството от Първото българско царство, познато в столиците Плиска, Преслав, Охрид, то тези тенденции, са живи, и се реализират, макар и в значително ограничена като размери и степен на обитаване защитени площи. Ето защо най-правилно от историческа гледна точка тези каменни крепости да се наричат резиденции. Този термин събира характеристиките и на каменен дом, и на двор, дворец, палат. Резиденцията е тази архитектурна и отбранителна структура, където пребивава, обитава непрекъснато и живее царят или местният болярин-аристократ, роднина на царя или управляващ града от негово име. Този термин се извежда от обществено-политическата действителност на Второто българско царство и неговата актуалност е напълно задоволителна. Резиденцията в България, за разлика от замък в Западна Европа няма социално-икономическо значение. Тя е израз на „дадената от бога власт на българския самодържец“, тя е мястото където резидира и обитава властта. Резиденцията в България, макар и укрепена, не е символ на военната архитектура, както е замъкът на Запад, който ни пораждава с различни технически, конструктивни и фортификационни съоръжения. Тя не принадлежи на прослойка от аристокрацията, която да е силно военизирана и да се издържа изключително от воденето на война и завземането на нови земи, които стават символ на богатството ѝ. Напротив в Средновековна България болярството живее в града и е свързано с неговата съдба и управление. То е социален изразител на интересите и прослойките, обитаващи града. Най-отгоре на тази пирамидална и йерархична структура стои българският цар и самодържец. Терминът „замък“ отговаря на една друга, социална среда и действителност, на един друг тип обществени отношения и социална структура, силно йерархизирани и обвързани с клетвата за вяност и васалитета като институция, и той трябва да бъде отхвърлен като неприложим за средновековна България и окончателно изоставен. Като разновидност на резиденция може да се използва и термина цитадела. Той има обаче само чисто пространствено-архитектурно и

военно значение – с него се обозначава последната, най-вътрешната крепост в един средновековен град, предназначена за самостоятелна отбрана.

Резиденцията на бдинските боляри, която представлява в градоустройствено отношение цитадела на града, е изградена на невисокия дунавски бряг, защитена от юг и изток от р. Дунав. Останалата част от средновековния град и неговите квартали не са установени чрез сондажи или редовни разкопки, и за това остават непроучени. Нищо не може да се каже за цялостната топография, неговото планиране, разположение на кварталите и църквите, и тяхното устройство. През целия период от съществуването на средновековния град (X–XIV в.), основна доминанта в неговата структура е резиденцията на бдинските боляри – основен градоустройствен ансамбъл и център на живота на града. Резиденцията е служила като жилище и като отбранително съоръжение. При нейното изграждане са видни две строителни традиции. Едната е свързана със културата на Първото българско царство. Бдин играе важна роля в отбранителната система на ранносредновековна България. От този период той е преди всичко каменна военна крепост, под управлението на провинциален управител, подчинен на владетеля.

През първата половина на XIII в. Бдин значително се разраства. Неговата резиденция търпи промени – усложнява се нейната укрепителна система и вътрешното ѝ устройство. Църквата в двора ѝ е преустроена и стенописана¹², появява се голяма двуетажна сграда с жилищно предназначение. Вероятно под унгарско влияние е избрана пръстеновидната система на отбрана, която доближава архитектурата на цитаделата до някои замъци в Средна Европа. Суровият монументален градеж напомня замъкът на унгарските крале във Вишеград – столицата на Унгария. Всички тези заемки се обясняват с контактите на българите с Унгарското кралство, както поради честите военни стълкновения с унгарците и многократното превземане на града от тях.

През третата четвърт на XIV в. като център на владението на Йоан Срацимир, цитаделата на града се преустройва и подсилва с допълни четириъгълни кули по външния и вътрешния отбранителен пояс. Във вътрешността на цитаделата, в нейния югозападен ъгъл, В. Вълв открива основите на нова църква – № 2, силно обезличена.¹³

Продължава да се използва църква № 1 – еднокорабна, едноапсидна, с притвор. От насипа на църквата са известни множество фрагменти от стенописи. Около църквата е проучен малък некропол. Всичко това свидетелства за един интимен, светски бит на бдинските управители, които обитават цитаделата на града – център на обществения и културния живот на средновековния град.

За особеното място и значение на бдинската цитадела, символизираща властта, свидетелстват няколко монументални и декоративни каменни пластички, изпълнени върху фасадата на крепостните стени и някои кули. Пясъчен

блок с релефно изображение на Исус Христос е издялан върху северозападната крепостна стена на цитаделата. Един друг каменен блок, ограден с тухли, представлява релефно изображение на светец-войн, представен като конник. Той е разположен върху североизточната стена на цитаделата, между т.нар. Срацимирова кула и кулата, която се развива над входа на вътрешната крепостна стена. Последното изображение е върху фасадата на кула № 4. То представлява кръгъл релеф с представено на него схематично изображение на човешко лице – вероятно отново на светец. Присъствието на изображенията на Христос и светци е указание, за значимостта на резиденцията. Те са осигурявали нейната сакрална защита и едновременно с това, са легитимирали управниците ѝ като божии помазаници и наместници на Божията власт – първо като управители, под скиптъра на самодържеца в Търново, а по-късно като самостоятелни владетели, с претенциите за независимост спрямо двореца в Търново. Декоративните изображения представляват част от онзи алегоричен, символен език, с който властниците през Второто българско царство легитимират своя статут и управление – в конкретния случай претенциите и амбициите на видинския владетел Йоан Срацимир през втората половина на XIV в., когато той владее Бдин като апанажно владение, но опитвайки се да предявява и по-големи политически аспирации.

За наследството на видинската аристокрация убедително говори едно съкровище от 4 сребърни предмета, открито край с. Дружба, Видинско. Съкровището е притежание на НИМ и включва следните групи предмети: две сребърни гривни, прочелник (накит за глава) и чаша. Сборът от предметите показва, че те са принадлежали на някоя аристократическа фамилия, която ги укрива в резултат на унгарско или турско нашествие. Съкровището датира от XIV в., и макар че не е толкова внушително като Никополското, представлява ценен извор за обитателите за средновековния Бдин, за аристокрацията на града и нейния бит, качество на живот и ежедневие – все елементи на една развита градска култура, в която съдбата на средновековния град е свързана с тази на неговите обитатели.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Николова, М.** Към въпроса за името на град Видин. – ИМСЗБ, 14, 1988, с. 75–96.

² **Николов, Г.** Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.). 2011, с. 183–190.

³ **Миланова, О.** Замъкът „Баба Вида“ и средновековният Бдин през XIII–XIV в. – В: Приноси към българската археология, 2009, № 6, с. 164.

⁴ **Михайлов, Ст.** Археологическо проучване на крепостта Баба Вида във Видин. – Археология, 1961, № 3, с. 1–8.

⁵ **Вълов, В.** „Баба Вида“ – замък на владетелите на средновековния Бдин. – В: Средновековният замък в българските земи XII–XIV в. Сопот, 1987, с. 52–56.

⁶ Пак там, 52–54.

⁷ **Иванов, Р.** Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999, с. 171–173.

⁸ **Вълов, В.** Средновековна черква на територията на замъка „Баба Вида“ във Видин. – МПК, 4, 1980, с. 19–20.

⁹ **Вълов, В.** Седалището и териториалния обхват на Виниската област от средата на IX до началото на XI в. – ИМСЗБ, 13, 1987, с. 27–30.

¹⁰ **Вълов, В.** „Баба Вида“ – замък на владетелите на средновековния Бдин. – В: Средновековният замък в българските земи XII–XIV в. Сопот, 1987, с. 52–54.

¹¹ Пак там, с. 53–54.

¹² **Миланова, О.** Замъкът „Баба Вида“ и средновековният Бдин през XIII–XIV в. – В: Приноси към българската археология, 2009, № 6, с. 162–163.

¹³ **Вълов, В.** Цит. съч., с. 54.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасова, Й. 1974: Й. Атанасова. Круглые и полигональные башни в Dacia Ripensis. – В: Thracia III, Serdicae, 1974, с. 337–344.

Вълов, В. 1980. В. Вълов. Средновековна черква на територията на замъка „Баба Вида“ във Видин. – МПК, 1980, № 4, с. 19–20.

Вълов, В. 1987 а: В. Вълов. Седалището и териториалния обхват на Виниската област от средата на IX до началото на XI в. – ИМСЗБ, 1987, № 13, с. 23–45.

Вълов, В. 1987 б: В. Вълов. „Баба Вида“ – замък на владетелите на средновековния Бдин. – In: Средновековният замък в българските земи (XII–XIV в.). Сопот 1987, с. 47–57.

Иванов, М. 2003: М. Иванов. Бонония. – В: Римски и ранновизантийски селища в България, София, 2003, с. 18–22.

Иванов, Р. 1999: Р. Иванов. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999.

Миланова, О. 2009. О. Миланова. Замъкът „Баба Вида“ и средновековният Бдин през XIII–XIV в. – In: Приноси към българската археология, 2009, № 6, с. 157–168.

Михайлов, Ст. 1961: Ст. Михайлов. Археологическо проучване на крепостта Баба Вида във Видин. – Археология, 1961, № 3, с. 1–8.

Николова, М. 1988: М. Николова. Към въпроса за името на град Видин. – ИМСЗБ, 1988, № 14, с. 75–96.

Николов, Г. 2011: Г. Николов. Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.). София, 2011.